

I. ROZPRAWY I ANALIZY

DOI: 10.17951/et.2016.28.245

Zuzanna K r ó t k i
(Katowice, UŚ)

Z HISTORII POLSKICH JEDNOSTEK LEKSYKALNYCH:
KABAŁA, STAWIAĆ KABAŁĘ I PODOBNE

W artykule przedstawiono zmiany znaczeń słowa *kabała* oraz pokrewnych jednostek, takich jak *kabalistyka*, *kabalista*, *wpaść w kabałę*, *stawiać kabałę*. Zaobserwowano, że wskazane jednostki leksykalne z czasem straciły związek z prymarnie oznaczanym pojęciem i radykalnie zmieniły nacechowanie – z religijnego, wręcz mistycznego, na potoczne. W szkicu pokazano, w jaki sposób doszło do zasygnalizowanych modyfikacji semantycznych. Przeprowadzone analizy pozwoliły nie tylko zarysować drogi rozwoju treści wymienionych słowotform, ale również ukazały przemiany świadomości (postrzegania świata) użytkowników/nosicieli polszczyzny. Rzuciły również światło na przemiany społeczeństwa i jednostek, posługujących się polszczyzną.

SŁOWA KLUCZOWE: ewolucja znaczeń, rozwój semantyczny, historia języka polskiego, frazeologia

Słowo *kabała*, notowane od połowy XV wieku (SBAń), pochodzi z języka hebrajskiego, w którym *quabbālā* oznacza ‘to, co zostało przyjęte’, ‘otrzymaną miłość’ oraz ‘tradycję’ (Kopaliński 2006: 495–496). Pierwotnie wyraz ten nazywał doktrynę¹, będącą połączeniem wątków mistycznych² i ezoterycznych. Celem tej, niezwykle popularnej w całej średniowiecznej Europie, filozofii było wzniesienie człowieka na wyższe (doskonalsze) etapy

¹ Mimo że aktualnie wyraz *Kabała* w znaczeniu ‘doktryna filozoficzna’ zapisuje się wielką literą, w niniejszym artykule piszę go małą. Jednostkę tę traktuję bowiem jako wyraz o polisemicznym charakterze, niestosowne byłoby zatem różnicować jego formę ortograficzną.

² Nie można jednak utożsamiać *mistycyzmu żydowskiego* z *kabałą*, choć w niektórych opracowaniach wyrazy te są synonimami (Mopsik 2001: 10).

rozwoju. Kabała zachęcała do życia wedle zasad ujętych w tzw. *Drzewie życia* (*Sephirot*), przypominającym mapę wskazującą drogę wstępowania duszy śmiertelnika, jak również zstępowania Boga po dwudziestu dwóch różnych konarach powiązanych z dziesięcioma sferami (Scholem 1987: 18; Lancaster 2006: 37; Zalewski 2000: 3).

Istotnym składnikiem tej średniowiecznej doktryny filozoficznej była tzw. gematria, czyli obliczenia oparte na liczbowej wartości liter hebrajskiego alfabetu, poszukiwanie słów oraz zdań o podobnej wartości. Pozwalało to zmieniać wyrazy i zdania na liczby, które następnie porównywano w celach egzoterycznych, homiletycznych i mistycznych. Miało to szczególnie zastosowanie i znaczenie podczas wyjaśniania imion, przymiotów i określeń Boga (Yedidya 2005: 30–33; Aveni 1996: 108–109). Praktyka ta, choć niezwykle skomplikowana i dla niektórych podejrzana (wręcz nieuczciwa), stosowana była jeszcze w szesnastowiecznej Polsce, np.:

Mężnie naszy niektorzy filozofi, daleko mężniej i serdeczniej żydowscy, bronili i szczylicili, mądrości kabalistycznej, [...] zamyka tedy w sobie ta mądrość kabalistyka, wszystkie filozofią Boską, ludzką, przyrodzoną, i wszystkich rzeczy nauki, lecz nie kształtem inszych nauk wywody i słusznemi przyczynami, ale liczbą, figurami, znaki. Polk Pogrom B4v (SPXVI).

Wiele osób z podziwem i zazdrością patrzyło na wtajemniczonych w mistykę kabalistyczną filozofów. Choć pewnie nie zdawali sobie oni sprawy z tego, że kabała to nie tylko obliczenia wartości literowych, tłumnie zapisywali się do zgromadzeń kabalistycznych. Najczęściej przyjmowano wyznawców judaizmu, odnotowano jednak łaćnińskojęzyczne wzmianki, świadczące o tym również, że wybrani chrześcijanie byli mile widziani wśród kabalistów.

Konwenty te podejmowały praktyki osadzające się na ascezie, polegające na dyscyplinowaniu ciała w celu odwrócenia duszy od spraw doczesnych. Wierzano, że dzięki postom, głośnym recytacjom hymnów i modlitw, wypowiedzianych w stanie transu, kabalista może wspiąć się po drabinie siedmiu niebiańskich domów do *Merkabh* (do tronu rydwanu Boga) (Aveni 1996: 85):

Drugą naukę kabale zową Merkaba, która się rozumie o wysokich rzeczach [...]. Tę zaś na dwoje rozdzielają, arytmancją i teomancją. [...] Teomancja ta sama Boskie tajemnice sprawuje, kto tę umie, rozkazuje czartom, aniołom, żywiołom. Biel Kron 46 (SPXVI).

Jak wskazuje cytowany wyimek, początkowo leksem *kabała* był wartościowany pozytywnie. Oznaczał ‘naukę tajemną, dostępną tylko wąskiej grupie znawców’. Ówczesni użytkownicy języka polskiego sądzili, że praktyka ta wywiera wpływ na działanie aniołów, czartów oraz demonów, pochodzi bowiem od Stwórcy. Wierzano także, że gdy Mojżesz otrzymał dziesięcioro

przykazań, uzyskał również dodatkową wiedzę, którą na prośbę Boga miał zachować w tajemnicy. Przekazał ją jednak tylko nielicznym (rozumnym), ci zaś po dziś dzień strzegą jej niczym oka w głowie:

Opuściwszy jego [Mojżesza] Pismo Święte, które im po sobie zostawił, rzucili się do innej dzikiej nauki niezbożnej, którą oni zowią kabała, to jest, nauka głosu żywego, słowy powiedana jeden drugiemu po sobie, którą (powiedają) Bog Mojżeszowi na górze Synaj objawił przez karaktery albo znaki pisane, w tajemnicy swoje, czego Mojżesz potym nie każdemu objawił, tylko niektóre swoje tego nauczył. Biel Kron 46 (SPXVI).

Zauważyć można, że już w XVI wieku spoglądano (choć nie zawsze) z powątpiewaniem na praktykę kabalistyczną. Nieufność względem tej filozofii stanowiła zapewne efekt odwiecznej antypatii względem społeczności semickiej. Żydzi od początku osiedlenia się na ziemiach polskich pełnili bowiem funkcję „kozła ofiarnego”; byli obiektem agresji dokonywanej nie tylko przez Polaków. Działo się tak z kilku powodów. Odrębność religijna w kraju katolickim sprawiła, że podchodzono do Żydów z pewnym dystansem, między innymi dlatego, że w nauce Kościoła przedstawiano ich jako „bogobójców”. Poza tym obcość kulturowa i nędza obserwowana w początkowym okresie sąsiedzowania z Polakami powodowały liczne spięcia (Niewiara 2000: 40).

Przywołane fakty historyczne odbiły się na znaczeniach badanych leksemów. *Kabała* i *kabalistyka* w niektórych bowiem fragmentach bliskie były *bałwochwalstwu* (zob. fragment *Opuściwszy jego [Mojżesza] Pismo Święte, które im po sobie zostawił, rzucili się do innej dzikiej nauki niezbożnej, którą oni zowią kabała [...]*, Biel Kron 46, SPXVI), *czarnoksięstwu* (np. *Czarnoksięstwo, które zowią kabalistyka to znać.* Polk. Progm. B4v, SPXVI), nawet *szarlatanerii* (np. *Jest tedy ta kabała nic inego jedno wielki bład, a przewrotna i szkodliwa niejaka nauka, która słowa, imiona, znamiona Pisma Świętego, inaczej wywraca niż trzeba.* Biel Kron 46, 46 [3 r.], 79, 462v [2 r.], SPXVI). *Kabalista* natomiast znaczył (czasem) ‘oszusta’ lub ‘heretyka’ (wyłącznie pochodzenia hebrajskiego):

Wszakże tych błędów nikt był nie nasił na świecie najwięcej, jako Żydowie kabaliste, a portowie, bo to u nich jest, który nalepiej skłama to najlepszey mistrz. Biel Kron. 26v; Skarży w 75 (SPXVI);

[...] *niechże mi tylko powiedzieć dozwolą z kabalistow tajemnych znakow, że imię niewieście więcej ma bliskości z imieniem niewymownym wszechmocności Bożej tetragrammatu, niż imię męża, które z imieniem Boskim ani w literach, ani w kształcie i w liczbie nie zgadza się.* Agr Wirzb B2 (SPXVI).

Stereotyp Żyda-oszusta był szczególnie żywy w XVII wieku (Niewiara 2000: 215), o czym świadczą takie fragmenty, jak np.: 1) [...] *tacy złodzieje, jak Żydzi targowali się.* Wiel. Leg. 125 (SJPXVII); 2) *A coź uczynić temu nieszczęściu swemu, kiedy to z Żydami sprawa? I mnie choć obiecał, pewnie*

nic nie da, kiedy tak odprawuje Wiel. Leg. 153 (SJPXVII). Na uwagę zasługuje zwłaszcza drugi cytat, w którym Semita jawi się jako intrygant, szelma celowo stawiający Polaków w kłopotliwych sytuacjach. Możliwe, że w wyniku skojarzenia terminu *kabała* ze stereotypowym obrazem jej praktyków (Żydów) nowo powstały frazeologizm³ *wprawić w kabałę* zyskał treść ‘wplątać się w intrygę, w tarapaty’, np.: *Czym się to dzieje jużem powiedział, że perversis Delatorum Consilis które teraz i mnie w tę niewinną po moskiewsku mówiąc, wprawiły kabałę*. Pas Pam 148. 270 (SJPXVII). Andrzej Bańkowski (SBań) sugeruje, że przywołany odcień semantyczny wyłonił się pod wpływem języka rosyjskiego (który najprawdopodobniej zaczerpnął to znaczenie z języka francuskiego), w którym wyraz *kabała* znaczył ‘niewolniczą zależność od kogoś, zwłaszcza niewypłacalnego dłużnika od wierzyciela’. Niewykluczone, że sens ten rozwinął się z wcześniejszego (również obecnego na gruncie rosyjskim) znaczenia ‘coś niezrozumiałego, niejasnego’ (SBań). Jednak zdaniem Franciszka Sławskiego (SSław) jednostki *kabała* (1.) ‘niewolnicza zależność od kogoś’ i *kabała* (2.) ‘coś niejasnego’ były homonimami, gdyż wywodziły się od różnych etymonów (*kabała* 1. – od francuskiego *cabale* ‘intryga’, natomiast *kabała* 2. – była dziedziczona z hebrajszczyzny, SSław). Wyrazy te pod wpływem zbieżności fonetycznej utożsamiano ze sobą, innymi słowy doszło do ich reinterpretacji semantycznej (Pastuchowa 2008: 126–132). Niezależnie jednak od tego, którą z dróg wyłonienia się sensu ‘niewolnicza zależność od kogoś’ wybierzemy⁴, nie ulega wątpliwości, że rosyjski leksem *kabała* przyczynił się do powstania znaczenia ‘wplątać się w intrygę, tarapaty’. Coraz powszechniejsza znajomość języka rosyjskiego oraz siedemnastowieczny stereotyp Semity-lichwiarza, od którego wielu szlachciców było zależnych finansowo, sprawiły, że analizowany związek był niezwykle popularny w polszczyźnie średniopolskiej.

Mimo że w XVIII wieku frazeologizm *wprawić w kabałę* nie został poświadczony, nie znaczy to bynajmniej, że ślad po nim zagał. W tym czasie odnotowano bowiem takie związki, jak: *wykręcić się z kabały* ‘zrezygnować z udziału w spisku’ (np. *Idźże teraz, wykręć się z tej kabały, jak możesz* Teatr. 29, 94, L), *robić przeciw komuś kabałę* ‘organizować przeciwko komuś spisek’ (np. *Jestem pewny, że jakąś przeciw tobie robią kabałę*. Teatr. 39, 45, L), *zrzec się kabały* ‘zaprzestać spiskowania’ (np. *Wy członki niedołążne, ty*

³ Warto podkreślić tutaj termin *frazeologizm*, gdyż sam wyraz *kabała* miał zapewne w tym czasie inne konotacje, o czym świadczą cytaty ujęte w L (SJPXVII notuje tylko *kabałę* w omawianym związku frazeologicznym).

⁴ Warto w tym miejscu przywołać słowa Marii Honowskiej: „Wszelkie analizy znaczeniowe z natury swej zawsze są chwiejne i niejasne, zawsze noszą na sobie pewne piętno dowolności, zawsze niepokoi w nich moment subiektywny” (Honowska 1960: 248).

gminie niestały, przejdź w stan obywatelstwa i zrzec się kabały. Zab. 19, 114, L). Przywołane jednostki nie były ani wariantami frazeologicznymi zwrotu *wprawić w kabałę* (Lewicki 2003: 204–213), ani nawet jego synonimami (Buttler 1982: 27–36). Mało tego, odnosiły się wyłącznie do sytuacji politycznej. Element *kabała* znaczył w nich jednak to samo, co w siedemnastowiecznym *wprawić w kabałę* – wnosił ‘intrygę, kłopot, problem’. Spodziewać by się można było zatem, że osiemnastowieczne jednostki niestanowiące elementów ukonstytuowanych związków frazeologicznych (tj.: *kabała, kabalistyka, kabalista, kabalistyczny*) miały wyłącznie ujemny znak aksjologiczny. Tymczasem wśród zarejestrowanych przykładów poświadczono niewiele użyć, w których *kabała* i *kabalistyka* znaczyły ‘intrygę’, ‘oszustwo’, ‘herezję’ czy ‘bałwochwalstwo’. Samuel Linde zdefiniował co prawda *kabałę* jako ‘tajemne kunsztowanie liczbami i znakami’ (L) (przy czym *kunsztowanie* znaczyło w tym czasie ‘zabawę, igraszkę’, L) niemniej jednak nieco dalej napisał, że *kabała* to:

[...] z hebrajskiego tradycja, podanie, teologia sekretna podnosząca umysł do rozważania rzeczy niebieskich i obcowania z duchami przez poznanie natury boskiej, hierarchii i urzędów aniołów, liczby niebios, proporcji między elementami, dzielenia ziół i kamieni, instyktów zwierząt i myśli najskrytszych ludzkich (L).

Przywołany fragment świadczy o tym, że praktyka kabalistyczna w XVIII wieku była dobrze znana i niezwykle atrakcyjna zarówno wśród wyznawców judaizmu, jak i wśród niektórych chrześcijan. Zainteresowanie tą doktryną wynikało między innymi z tego, że pozwalała ona „wznieść duszę ku rozumieniu Boga” (Aveni 1996: 111) w sposób ekstatyczny i emocjonalny jeszcze za życia człowieka, przy założeniu, że należy on do grona wybrańców zdolnych narzucić sobie dyscyplinę tylko po to, aby zdobyć mądrość. Wierzano, jak wskazuje między innymi cytowany wyimek, że cały wszechświat składa się z siedmiu sfer, niebiosa układają się w siedem kręgów, a aniołowie tworzą siedem zastępów.

Warto jednak zaznaczyć, że pod koniec doby średniopolskiej leksem *kabała* poza ‘filozofią kabalistyczną ukonstytuowaną w księdze *Zohar* (świętej księdze kabalistycznej)’, znaczył również ‘alchemię’. Celem wspomnianej dziedziny wiedzy była próba odnalezienia kamienia filozoficznego, zawierającego w swym wnętrzu *alkahest* (stąd *alchemia*), chroniącego przed chorobami i zapewniającego długowieczność. *Dzielenie ziół i kamieni* było więc zadaniem alchemii (a nie kabały). Włączenie przez Lindego przywołanego wyżej sensu do definicji *kabały* pozwala wnioskować, że w XVIII wieku znaczenie badanego wyrazu uległo rozszerzeniu.

Również leksem *kabalista* sytuował się w tym czasie na granicy pól *kabała* i *alchemia*, o czym świadczy fragment: *Wdątem się w rozmowę z jed-*

nym wróżkiem czyli kabalistą. Mon. 76, 518. (L). Mianem *wróżka* nazywano ‘alchemika, praktyka białej magii, odpierającego złe moce’ (L, Moszyński 1934: 345). Nie ulega zatem wątpliwości, że w XVIII wieku sens ‘alchemia’ w rodzinie wyrazowej *kabały* był obecny.

Nasuwa się jednak pytanie, kiedy i właściwie jaką drogą wyłoniło się nowe (współcześnie prototypowe) znaczenie *kabały* – ‘wrózenie z kart, dłoni, liczb, znaków’. Co ciekawe, pierwsze refleksy tego odcienia semantycznego zarejestrowane zostały już w XVIII wieku, we fragmencie:

Kabała nauka pełna tajemnic u Żydów, której początki kładą od ustnej rozmowy Boskiej z Mojżeszem na górze Synaj. Nazwisko kabały przeszło do wieszczb, czyli przez guslarstwo z przyczyn obojętnych skutki konieczne formułujące, czyli z kombinacyj rachunków kłęjące jakieś odpowiedzi i wyroki. Kras. Zb. 1., 423. Mon. 70, 787 (L).

Skojarzenie *kabały* z wrózeniem nie powinno dziwić. Praktyka ta poza wspomnianą już gematrią (która przecież też opisywała przyszłość jednostki i narodu) zajmowała się również astrologią, z tym że w żydowskim mistycyzmie (w przeciwieństwie do zwykłej astrologii) losem człowieka nie rządziły gwiazdy, tylko światy duchowe, wywierające wpływ zarówno na człowieka, jak i na ciała niebieskie. Każda planeta kierowała dwoma znakami zodiaku, natomiast konfiguracje gwiazd i planet wywierały wpływ na losy konkretnej jednostki (Yedidya 2005: 41).

Przypuszczać zatem można, że do połowy doby średniopolskiej *kabała* utożsamiana była z dwiema formami przepowiedni, mianowicie: z astrologią oraz z numerologią. Zaskakujące wydaje się jednak to, że w XIX stuleciu badany wyraz nie został zarejestrowany we wspomnianym wyżej znaczeniu. SWil objaśnia bowiem *kabałę* jako ‘tradycję, podanie żydowskie; umiejętność tajemną obcowania z duchami’, ‘spisek, intrygę, zмовę’ (SWil). Notuje również takie frazeologizmy, jak: *stawiać kabałę, układać kabałę, ciągnąć kabałę*. Wszystkie wymienione związki, będące bez wątpienia wariantami frazeologicznymi (powodowanymi różnicami w składzie leksykalnym, Adamiec 2007: 162), znaczyły ‘radzenie się kart względem przyszłych wypadków’ (SWil). Przywołana treść mogła zrodzić się dwojako – pod wpływem generalizacji znaczenia ‘astrologia, numerologia’ lub – co wydaje się bardziej prawdopodobne – na skutek popularyzacji kart tarota (wcześniej w XV-XVI wieku stawiano *ronfa*).

Choć za początki tarota uznaje się XV wiek, do prawdziwego odrodzenia tej wróżby doszło w drugiej połowie XIX stulecia. W tym właśnie czasie w Wielkiej Brytanii powstało stowarzyszenie *Hermetic Order of the Golden Dawn* (Christopher 2006: 40) posługujące się systemem wiedzy ezoterycznej, będącej swoistą syntezą kabały, tarota oraz astrologii. Działania tej grupy przyczyniły się do modyfikacji talii kart, uzupełnienia jej o symbole

kabalistyczne (Bloom 2002: 272; Greczyszyn 2009: 10–16). Stąd więc w całej dziewiętnastowiecznej Europie doszło do utożsamienia *kabały* z *tarotem*, a na gruncie polskim zrodziły się frazeologizmy: *stawiać kabałę*, *układać kabałę*, *ciągnąć kabałę*.

Niezbędne wydaje się jeszcze omówienie pozostałych, ujętych w SWil, sensów semantycznych *kabały*. Pierwszy z nich – ‘tradycja, podanie żydowskie; umiejętność tajemna obcowania z duchami’ świadczy o tym, że w XIX wieku tradycja kabalistyczna nie była już tak dobrze znana, jak w epokach wcześniejszych. *Kabałę* traktowano bowiem jako nazwę spirytualizmu, co wydaje się sporym uproszczeniem. Warto jednak zaznaczyć, że w SWil ani wyraz *okultyzm*, ani *nekromancja* nie zostały poświadczone. Niewykluczone zatem, że *kabała* była w tym czasie jedynym niewspółrzedzonym (por. współrzedzenie *spirytualizowanie*, *spirytualistka*, *spirytualizacja*, *spirytualność*) synonimem *spirytualizmu*. Drugi z dziewiętnastowiecznych sensów znaczeniowych analizowanego leksemu – ‘spisek, partia, intryga, zmowa’ (por. też *należać do kabały*, SWil) w XVIII wieku obecny był tylko w treściach ukonstytuowanych związków frazeologicznych typu: *robić przeciw komuś kabałę*, *zrzec się kabały*. Zwroty te cieszyły się jednak ogromną popularnością, bowiem w kolejnym stuleciu omawiany odcień semantyczny wszedł na dobre do znaczenia wyrazu *kabała*. W rezultacie badany leksem w niektórych kontekstach oznaczał ‘działalność partyzancką’ oraz ‘przeciwstawianie się regułom panującej polityki’, natomiast jego czasownikowy derywat *kabałować* objaśniano jako ‘spiski czynić, intrygować’. Inne, pokrewne *kabale* leksemu typu *kabalista*, *kabalistka*, *kabalicki*, *kabalistowski*, *kabalistyczny* znaczeniowo bliskie były treści prymarnej ‘nauka kabalistyczna’ (SWil).

W SW odnotowano natomiast aż sześć znaczeń *kabały*, tj. 1. ‘żydowska tradycja mądrości tajemniczej, boskiej, nasamprzód ustna, później spisana i rozwinięta w dwóch mistyczno-teozoficznych apokryfach’; 2. ‘wróżenie z kart’, *kłaść kabałę*, *ciągnąć kabałę*; 3. ‘wróżenie z liczb, znaków’; 4. ‘książka podająca przepisy wróżenia’; 5. ‘knowanie, intryga, zmowa’; 6. ‘trudne położenie, tarapaty, kłopot, ambaras, *wpaść w kabałę*’ (SW). Niemalże wszystkie wymienione odcienie semantyczne (poza znaczeniem ‘książka podająca przepisy wróżenia’) poświadczone zostały znacznie wcześniej, chociaż nie były rejestrowane we wszystkich leksykonach. Przykładowo w XVII wieku odnotowano frazeologizm *wprawić w kabałę* znaczący ‘wplątać się w intrygę, tarapaty’. Mimo że ani L, ani SWil nie poświadczyły przywołanego związku, wydaje się, że był on w polszczyźnie tego okresu obecny. Na początku XX wieku zarejestrowano bowiem zwrot *wpaść w kabałę*, który najprawdopodobniej zrodził się w wyniku skrzyżowania dwóch wcześniejszych frazeologizmów, tj. *wprawić w kabałę* (SXVII) i *wpaść w tarapaty* (SWil), „cha-

rakteryzujących się bliskością znaczeń i tożsamością barwy”, innymi słowy doszło do innowacji modyfikującej o charakterze kontaminującym (Bąba 1982: 19). Następnie treść ‘trudne położenie, kłopot’ włączona została do struktury semantycznej wyrazu *kabała*.

Z podobną sytuacją mamy do czynienia w przypadku sensu ‘wrózenie z liczb, znaków’. W moim odczuciu znaczenie to dziedziczone jest z XVIII wieku, wszak w jednym z cytowanych już fragmentów, ujętych w L, pojawia się wzmianka, że [...] *Nazwisko kabały przeszło do wieszczb, czyli przez guślarstwo z przyczyn obojętnych skutki konieczne formułujące, czyli z kombinacji rachunków kładące jakieś odpowiedzi i wyroki*. Kras. Zb. 1., 423. Mon. 70, 787 (L). Jednak możliwa jest również inna droga rozwoju tego odcienia semantycznego, sugerująca, że treść ‘wrózenie z liczb, znaków’ wyłoniła się pod wpływem generalizacji znaczenia ‘wrózenie z kart’.

Warto dodać, że na początku XX wieku w badanej rodzinie leksykalnej coraz bardziej ekspansywny stawał się sens ‘odczytywanie przyszłości z tarota’. Jednostki *kabalista*, *kabalistka*, *kabalerka* poza drugorzędną (przestarzałą) treścią ‘biegły(a) w kabale’ mieściły przede wszystkim znaczenie ‘ten (ta), który (która) stawia kabałę’. Nowo powstałe, zdrobniałe *kabałkować* i *kabałkowanie* wnosily natomiast ‘wrózenie z kart podczas gry’. Charakter deminutywny tych jednostek nie był bez znaczenia. Morfem *-ka*, obecny w słabo poświadczonej bazie tych wyrazów – *kabałka* (L, SW), świadcząc o małości przedmiotu, wzbogacał znaczenie o ironiczne nacechowanie i podważał tym samym wartość podstawy słowotwórczej (SPrsł), stąd *kabałkę* używano zapewne (brakuje sugestywnych przykładów użycia, by z całą pewnością wnioskować o znaczeniu tej formacji) z ironią w odniesieniu do zabobonów. Jednostki *kabałkować* i *kabałkowanie* powstałe od *kabałka* (a nie *kabała*) wiązano zatem wyłącznie z ‘wrózeniem’, natomiast przymiotniki *kabałowy* i *kabalicki* pełniły funkcję określeń kart tarota.

Nie powinno zatem dziwić, że w SJPDor za prototypowy sens *kabały* uznano właśnie ‘wrózenie z kart’. Warto jednak zaznaczyć, że przykłady użycia ujęte przy tym objaśnieniu wskazują również na znaczenie ‘wrózenie z dłoni’, co świadczy o kolejnej generalizacji znaczenia, jaka dokonała się w połowie XX wieku, np. *Cóż to ma pani wróżką być żądasz? Do czego ta ci ciekawość służy? Polno raz na raz mi w dłoń zaglądasz cóż ta kabała stąd mi wywróży?* Kniaź. Wyb. 65 (SJPDor). Na drugim miejscu przywołano treść ‘książka podająca przepisy wróżeń’, następnie ‘trudne położenie, kłopoty, zmartwienie’, natomiast na końcu wspomniano o ‘żydowskiej nauce religijno-mistycznej’. Zauważyć można, że już na tym etapie rozwoju polszczyzny *kabałę* rzadko wiązano z prymarnym znaczeniem. Z kolei leksemy *kabalista*, *kabalistka*, *kabalerka* odgrywały w tym czasie rolę nazw wróż-

bitów, umiejących stawiać tarota, a przymiotniki *kabalistyczny*, *kabaliczny* znaczyły tyle, co ‘magiczny, tajemniczy, zagadkowy’ (SJPDor). Jedynie *kabalistyka* stanowiła nazwę obrzędów związanych z kabałą, niemniej jednak redaktorzy SJPDor odnosili się do tego hasła ze sporą dozą wątpliwości. Zdefiniowali bowiem wyraz ten jako ‘spekulacje pseudofilozoficzne oparte na kabale, wróżbiarstwo; kabała i obrzędy z nią związane’ (SJPDor). Tak sformułowana definicja wywołuje całą gamę negatywnych konotacji, wiążących *kabalistykę* oraz wyrazy jej pokrewne z szarlatanerią, hochsztaplerstwem czy z kręctwem⁵.

Jak się wydaje, taka ocena *kabały* pozostaje aktualna, mimo że redaktorzy ISJP oraz USJP stronią od emocjonalnej waloryzacji tego leksemu. Definicja hasła *kabała* zawiera jednak strukturę podobną do SJPDor, pominięte zostało jedynie znacznie ‘książka, która zawiera przepisy wróżb’⁶. Do zachowanych frazeologizmów z leksemem *kabała* należą natomiast tylko: *kłaść kabałę*, *stawiać kabałę*, *wpaść w kabałę*, *wyplątać się w kabałę*, *wpakować kogoś w kabałę*.

* * *

Mimo że leksem *kabała* obecny jest we współczesnej polszczyźnie, jego prymarna treść została już zapomniana. Wyraz ten przeciętnemu użytkownikowi języka polskiego kojarzy się bowiem wyłącznie z ‘wróżbą’, chociaż słowniki nadal rejestrują takie znaczenia, jak: ‘zbiór doktryn rozwiniętych w judaizmie średniowiecznym, zajmujących się metafizycznymi rozważaniami na temat istoty Boga oraz kwestią powstania świata i stworzeń, uznających hierarchię istot pośrednich między Bogiem a stworzeniem i wędrówkę dusz ku Bogu’ czy ‘trudne położenie, kłopoty, tarapaty’ (USJP). Przyczyną zasygnalizowanej specjalizacji upatrywać należy w szeregu przemian społeczno-kulturowych obserwowanych na przełomie wieków, o których była mowa. To naturalne, że w momencie, gdy giną realia (tj. np. praktykowanie kabały-ascezy), z użycia wychodzi słownictwo odnoszące się do nich (Kleszczowa 2000: 269). Problematiczny jest jednak czas i sposób zapominania. W przypadku *kabały* zauważyć można stopniową zmianę znaczeń, świadczącą o tym, że język jest ze swej natury konserwatywny, natomiast ślady dawnego myślenia często funkcjonują jako „wiedza uśpiona” (Pastuchowa 2008; Jawór 2011: 88–100).

⁵ W podobny sposób została w tym leksykonie zdefiniowana magia. Zob. Engelking 2000: 17.

⁶ Sens ten został ujęty w PWJP, niemniej uznano go za przestarzały. Podano także zapomniane już wyrażenie *kabała kucharek* ‘sekrety szefa kuchni’.

Literatura

- Adamiec Dorota, 2007, *Frazeologia biblijna w okresie Baroku*, Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Aveni Anthony, 1996, *Poza kryształową kulą*, przeł. Robert Bartold, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Bąba Stanisław, 1982, *Główne typy innowacji frazeologicznych*, [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. Andrzej M. Lewicki, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 17–25.
- Bloom Harold, 2002, *Absorbing perfections kabbalah and interpretation*, Yale: Yale University Press.
- Buttler Danuta, 1982, *Pojęcie wariantów frazeologicznych*, [w:] *Stalość i zmienność związków frazeologicznych*, red. Andrzej Maria Lewicki, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 27–35.
- Christopher Lyam Thomas, 2006, *Kaballah magic and the great work of self-transformation, Woodbury Minnesota*: Llewellyn Publication.
- Engelking Anna, 2000, *Klątwa. Rzecz o ludowej magii słowa*, Wrocław: Wydawnictwo Funna.
- Greczyszyn Jacek Stanisław, 2009, *Tarot Słowiański* (maszynopis).
- Honowska Maria, 1960, *Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo PAN.
- Jawór Agnieszka, 2011, *Gasnące frazeologizmy*, „Poradnik Językowy” 8, s. 88–100.
- Kleszczowa Krystyna, 2000, *Gasnące słowa*, „Prace Filologiczne” XLV, s. 267–276.
- Kopaliński Władysław, 2006, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm.
- Lancaster Brian L., 2006, *The essence of Kabbalah*, London: Arctures Publishing Limited.
- Lewicki Andrzej Maria, 2003, *Studia z teorii frazeologii*, Łask: Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Mopsik Charles, 2001, *Kabała*, przeł. Adam Szymanowski, Warszawa: Wydawnictwo Cyklady.
- Moszyński Kazimierz, 1934, *Kultura ludowa Słowian, cz. 2: Kultura duchowa*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Niewiara Aleksandra, 2000, *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Pastuchowa Magdalena, 2008, *Ukryte dziedzictwo. Ślady dawnej leksyki w słownictwie współczesnej polszczyzny*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Scholem Gershom, 1987, *Origins of the kabbalah*, Jewish Publication Society.
- Yedidya Robert, 2005, *Kabała*, przeł. Barbara Piotrowska, Warszawa: Rea.
- Zalewski Pat, 2000, *Kabbalah of the Golden Dawn*, St. Paul: Castle Books.

Źródła

- ISJP – *Inny słownik języka polskiego*, red. Mirosław Bańko, t. 1–2, Warszawa 2000: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- L – Bogumił Samuel Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, Lwów, 1807–1814, Ossolineum.
- PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. Halina Zgółkowska, t. 1–50, Poznań 1994–2005: Kurpisz.

- SBań – Andrzej Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–2, Warszawa 2000: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- SBor – Boryś Wiesław, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005: Wydawnictwo Literackie.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego*, red. Witold Doroszewski, t. 1–11, Warszawa 1958–1969: PWN.
- SJPXVII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i 1 połowy XVIII wieku*, PAN (online sxii.pl, dostęp 1.05.2015).
- SPsł – Słownik prasłowiański, red. Franciszek Sławski, t. 1, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976: Ossolineum.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. Maria Renata Mayenowa, t. 1–36, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966: Ossolineum.
- SSław – Franciszek Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Kraków 1952–1982: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego
- SStp – *Słownik staropolski*, red. Stanisław Urbańczyk, t. 1–11, Warszawa–Wrocław–Kraków; 1966–2000: IJP PAN.
- SW – Słownik języka polskiego, red. Jan Karłowicz, Adam Kryński, Władysław Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927.
- SWil – *Słownik języka polskiego*, red. Aleksander Zdanowicz, Michał Bohusz-Szyszko, t. 1–2, Wilno 1861.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. Stanisław Dubisz, Warszawa 2003: Wydawnictwo Naukowe PWN.

FROM THE HISTORY OF POLISH LEXICAL ITEMS *KABAŁA* ‘CABALA, FORTUNE-TELLING’,
STAWIAĆ KABAŁĘ ‘TO TELL FORTUNE’, AND OTHERS

The article presents the semantic changes of the Polish lexical item *kabała* ‘cabala’ and related units: *kabalistyka* ‘cabalism’, *kabalista* ‘cabalist, fortune-teller’, *wpaść w kabałę* ‘get oneself into a bad fix’, *stawiać kabałę* ‘to tell future’. With time, these items lost their links with their primary meanings and changed the semantic domain of application from religious (or even mystical) to colloquial. The study shows in what way these semantic shifts originated and were effected. The analysis has revealed not only the paths of semantic development of these word-forms, but also show the changes in the linguistic awareness (worldview) of the speakers of Polish.

KEY WORDS: evolution of meaning, semantic shift, history of Polish, phraseology, *kabała* ‘cabala’